

Texten ingår i:

Håkan Jönson (red.)

Perspektiv på ålderism

Sid. 194-214

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.117.150>

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovsperson måste anges.

ISBN (elektroniskt): 978-91-7895-541-1

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.117>

© Författarna & Social Work Press 2021

Redaktör: Håkan Jönson

Layout: Patrik Hekkala

Adress: Social Work Press, Box 23, 221 00 Lund

11. Studenters beskrivningar av äldre i samband med träning för biståndsutredning

Att hantera kategorisering

CAMILLA SEITL

Inledning

Det empiriska material som ligger till grund för analysen i detta kapitel är studenters egenskrivna texter/utredningar som bygger på konstruerade fall.¹ Dessa är skrivna inom ramen för högskolekurser mellan åren 2013 och 2014. Materialet utgörs av 80 avidentifierade studentarbeten.²

Tanken med detta kapitel är att synliggöra en avgränsad aspekt av normer kring ålder och åldrande i samband med studenters träning för kommande yrkesliv. Kapitlet har ambitionen att diskutera frågor som kanske inte ligger automatiskt invävda i alla dimensioner av ett utredningsarbete i utbildningssammanhang, men som finns i andra delar av utbildningen. Genom studenters betraktelse gestaltas här äldre i behov av hjälp och diskuteras utifrån ålderism. I kapitlet behandlas följande två frågeställningar: *Hur beskrivs de sökande, utifrån ålder och åldrande, i utredning? Vad kan beskrivningarna ha för*

¹ *Utredning/utredningstext* är här studenternas egenskrivna texter. Benämns även *studentarbete*. *Fall* och *fallbeskrivning* syftar på det underlag som konstruerats som uppgift, skriven av kurslärare.

² Innehåller inga personuppgifter, utan endast avidentifierade texter med resonemang, varför underlaget inte möjliggör identifiering av studenter. Studenterna är mellan 21 och 46 år.

betydelse? Den kritiska blicken faller på hur studenter väljer att belysa behovet hos äldre och huruvida detta kan anses som en rimlig beskrivning i relation till de beslut som fattats, men den faller också på sammanhanget för träningen vari villkoren för studenternas lärande utformas.

Ålderism kan vara ett svårfångat eller svårtolkat fenomen. Ett skäl till detta kan vara att själva begreppet har skiftande definitioner och får därmed olika innebörd. I snäv bemärkelse handlar ålderism om att bli bedömd som gammal. I en vid bemärkelse kan det handla om att på grund av ålder, utseende eller födelsedatum förlora sin status i samhället (Bytheway 2005). I definitionen som görs av Bytheway (1995) finns kopplingen till de konsekvenser ålderism, som underordnad position, medför i form av negativ behandling. Ålder i sig skapar oundvikligt en kategori (Jönson & Harnett 2015). Frågan är hur denna kategorisering hanteras i utrednings-sammanhang. Att ha förståelse för bakomliggande faktorer handlar inte bara om att ha ett normkritiskt perspektiv på ålder och åldrande utan också om att ha en generell vakenhet för kategoriseringens inverkan på beslutsprocessen. I detta kapitel problematiseras studenternas beskrivningar av äldre, i viss del med inspiration från idéer av Holstein (2013). Hans resonemang visar hur individer i behov av samhällets hjälpinsatser konstrueras i text genom selektivt urval av uppgifter anpassade till särskilda ändamål. Detta kan ske omedvetet. Utifrån resonemanget om konstruktion, blir det möjligt att betrakta kategorisering som något som kan och bör hanteras.

Ett utredningsarbete är komplext och det finns olika infallsvinklar att beakta. Det blir viktigt att fundera över vilka konsekvenserna kan bli av olika kategoriseringar så att inte relationen mellan människors behov och fördelningen av samhällsresurser blir styrande. Den skrivna texten/utredningen bör, så långt som möjligt, övervägas utifrån ett normkritiskt perspektiv för att utesluta ojämlik eller orättvis behandling utifrån genus, kön, sexuell läggning, funktionsförmåga och/eller ålder. Detta är grundläggande, då det med yrket följer en formaliserad makt som innebär att tjänstemannen bestämmer vilka insatser som ska fördelas för att tillgodose ett behov. Den som sökt insatser har på så vis inte bestämmandemöjligheter över delar av sitt liv, sådant som vanligen hör till en normal vardag (jfr Lindevall & Molberg 2011). Det

finns en inbyggd informell makt i vårt samhälle som kan relateras till status och påverka enskilda individer eller grupper av individer (Brookfield 2005). Om stereotipa föreställningar omedvetet styr insatser till äldre så riskerar de att bli extra sårbara, både som grupp och som individer.

I Sverige kan personer som önskar hjälp i hemmet ansöka om det i sin bostadskommun. Det är socialnämnden i den aktuella kommunen som ansvarar för att utreda behovet och bevilja insatser.³ Hjälpen (dvs. rätten till bistånd) regleras i socialtjänstlagen (SoL 4 kap. 1 §) och riktas mot att tillgodose de behov som socialnämnden, genom sin utredning, kommit fram till. Utredningarna görs av kommunens tjänstemän, så kallade handläggare.⁴ För att kunna arbeta som handläggare, och genomföra dessa utredningar, läser studenter vid högre utbildning (ex. socionom-/socialpedagogprogrammen) kurser som ger dem kunskap för kommande utredningsarbete.⁵ De får lära sig att förstå och hantera lagstiftning genom att omvandla teori till praktisk aktivitet. De genomför utredningar och fattar beslut om insatser enligt socialtjänstlagen, som träning inför kommande arbete.

I utbildningssituationen finns det olika aspekter att ta hänsyn till eftersom utredningsarbetet innefattar mer än juridik. Självreflektion kopplat till ett normkritiskt perspektiv i undervisningen är inte särskilt uppmärksammat då socialarbetare i första hand utbildar sig för att hjälpa andra, rikta blicken utanför sig själv och "träda in" i andras liv, inte främst att betrakta sitt inre och rannsaka sig själv (Ghazanfareon Karlsson 2019; Pease 2006).

³ Reglerna kring handläggningen av en ansökan för en äldre person skiljer sig inte mellan landets kommuner, men tolkningarna av hur det ska göras och av vad som kan anses vara rimliga behov att tillgodose har under många år diskuterats.

⁴ Biståndsbedömare, utredare, handläggare används här synonymt i syfte att benämna den tjänsteman som arbetar med utredningar inom äldreomsorgen, s.k. myndighetsutövning.

⁵ Ex. socialrätt, handläggning, dokumentation, utredning.

Den pedagogiska praktiken som träning för kommande arbete

Själva träningen sker i en formell utbildningsdomän i syfte att lära inför kommande yrkesroll. Undervisningsmetoden länkar samman högre utbildning med arbete genom att omvandla teori, från undervisning, till praktiskt handlande. Att plocka in praktiken i klassrummet är ett sätt att överbrygga kunskap mellan två arenor, förstärka lärandet och realisera ett görande så naturligt som möjligt (jfr Akkerman & Bakker 2011; Ghazanfareeon Karlsson 2019). Detta är ett sätt att ge studenterna en känsla för kommande arbetsuppgift, sin yrkesroll och för äldre i behov av hjälp.

Exempel från forskning likt denna, rörande bedömning av äldres behov i utbildningssammanhang, har gjorts av Ghazanfareeon Karlsson (2019), som visar att vissa studenter oreflekterat kopplade behov till både ålder, etnicitet och kön. Studenterna betraktade inte äldre personer som en lika sårbar och hjälpbehövande grupp som andra målgrupper inom socialtjänstens arbetsområde. Det fanns också studenter med positiv inställning till äldre. Skillnaden mellan de båda studentgrupperna var intresset för äldre och ett kritiskt respektive okritiskt förhållningssätt, vilket bland annat förklaras utifrån goda eller också bristande erfarenheter av arbete med äldre (Ghazanfareeon Karlsson 2019).

När attityder till ålder tillåts övertäcka behov uppstår alltså en risk för att äldre personer lågprioriteras vad gäller insatser. För att väcka intresset för äldre och åldrande samt eliminera risken för normblindhet i utredning behövs, redan i utbildningen, träning i praktiskt utredningsarbete (Brookfield 2005; Ghazanfareeon Karlsson 2019; Wang & Chonody 2013).

Studentuppgiften – en utgrening baserad på fallbeskrivning

I syfte att fördjupa kunskaperna kring utredning och bedömning av behov har studenterna fått en fingerad fallbeskrivning, inklusive brev

från den sökande.⁶ Studenternas uppgift har varit att genomföra en utredning, bedömning och fatta beslut utifrån aktuellt regelverk.⁷ Fallbeskrivningen har en textmassa motsvarande cirka 1,5 A4-sida och har justerats något mellan åren/kurserna. Exempelvis har den sökandes kön, ålder och namn ändrats, varför det ibland är Leif som figurerar i en fallbeskrivning och andra gånger Eva.⁸ Innehållsmässigt är det inte mycket som skiljer mellan de båda fallen.

I fallbeskrivningen illustreras ett hembesök hos den sökande. Där ges en ganska ingående skildring av livssituation, fysiskt och psykiskt hälsotillstånd, boendemiljö, fritidsintressen, tidigare sysselsättning, tankar om framtid och så vidare. Även anhörigas röst görs hörd. I beskrivningen finns både väsentlig och oväsentlig information i syfte att ge en så detaljerad bild som möjligt. Fallbeskrivningen är skriven utifrån den sökandes perspektiv där tanken är att förmedla känslor och upplevelser och det är upp till studenten att avgöra vilken information som ska finnas med i utredningen. Exempelvis framgår att Eva säger att hon känner sig mycket äldre än den kronologiska ålder hon har. Ett annat exempel är när Eva berättar att hon råkat ut för en olycka där bland annat huvudet slogs i. Utgångsläget är detsamma för alla studenter inom en och samma kurs, men de har tagit fasta på olika saker i beskrivningarna av den sökande.

Uppgiften har också en reflektionsdel över genomfört utredningsarbete. I detta moment har studenterna bland annat fått beskriva utredningsprocessen och vilka etiska och språkliga överväganden som gjorts. Bedömningen av studenternas arbeten har gjorts utifrån ärendets innehåll, struktur, etik samt juridiska aspekter. Studentuppgiften i sig har inget normkritiskt perspektiv på åldrande.

Den aktuella uppgiften kan betraktas som utmanande då behov ska identifieras och problem ska lösas. Ur ett pedagogiskt perspektiv

⁶ Med "den sökande" avses den person som ansöker om socialtjänstens insatser, i detta fall "den äldre". I kapitlet används begreppen synonymt.

⁷ De har fått fallbeskrivningar utifrån vilka de själva ska bygga utredningen. Fokus har varit att använda sig av relevanta uppgifter och utifrån det fatta ett beslut i ärendet.

⁸ Karaktärerna i de redan påhittade fallbeskrivningarna har andra namn än de jag valt att använda mig av i detta kapitel.

handlar det om att förbereda studenten för ett arbetsliv med ansvar. Detta kräver hög grad av förståelse och analytisk förmåga där tillämpning är i fokus (jfr Elmgren & Henriksson 2013). Uppgiften är på sätt och vis prövande där reell kompetens kan visa sig genom hantering av uppgiften i sig (Andersson & Danielsson 2011). Fallbeskrivningen skapar dessutom utrymme för nya frågor som egentligen inte kan besvaras, vilket kräver en navigering av dels formen (en uppgift som skapats inom ett utbildningssammanhang), dels innehållet (själva ärendet som ska utredas). Studenterna får möjlighet att använda sin samlade kunskap och erfarenhet, men är många gånger så inriktade på juridik att de inte explicit reflekterar över egna värderingar relaterade till ålder och åldrande och hur detta kan ha påverkat behovsbedömningen. På så vis kan även den pedagogiska kontext i vilken studenterna ingår bidra till att föreställningar om äldre skapas eller omformuleras. För att kunna säga något mer om detta kommer jag att visa exempel på hur ålder och åldrande beskrivs och vad beskrivningarna kan tänkas ha för betydelse.

Beskrivningen av ålder och åldrande i utredningen

Ålder kan definieras lite olika. Man kan till exempel prata om kronologisk, social eller funktionell ålder. Kronologisk ålder motsvarar det antal år man levtt, alltså en siffra utan någon egentlig innebörd. Social ålder beskriver ett socialt tillstånd, en samhällssyn som skapats av människors föreställningar som kan kopplas till en viss ålder. I det samhälle vi lever i idag har ålder fått en viktig social betydelse (Andersson, Kvist, Nilsson & Närvänen 2011). När tankar om ålder kopplas ihop med funktion och funktionsförmåga riktas fokus mot funktionell ålder eller tillstånd. Begreppet *åldrande* kan både beteckna kronologi och den process som innebär förändring av kroppsliga funktioner. När man levtt många år handlar de kroppsliga förändringarna oftare om en begränsning jämfört med tidigare. Det beror på att vissa kroppsliga funktioner avtar, vilket är naturligt (Bravell 2020; Jönson 2002). Funktionell ålder kan också kopplas till

kultur, där hög ålder förknippas med sämre hälsa, slapp hy och funktionsnedsättning – som motsats till god kondition och ungdomlig skönhet (Öberg 2005). Det är alltså inte bara själva funktionsförlusten utan även olika perspektiv, sammanflätade med varandra, som bidrar till själva uppfattningen om ålder (Andersson, Kvist, Nilsson & Närvänen 2011; Jeppsson Grassman & Hydén 2005; Jönson 2002). Detta kan resultera i att tolkningen och innebörden av ålder relaterat till funktion förenklas och ibland tas för givet, vilket också kan förklara varför ålder och åldrande i studentutredningarna ibland beskrivs på ett ganska enformigt sätt. Vad studenterna valt att lyfta fram i sina utredningar kan antas vara uppgifter som de ser som viktiga för den tänkta utredningen. Exempelvis framgår att "Eva fyller snart 70 år" eller "Leif är 83 år gammal". Detta är faktiska uppgifter om kronologisk ålder och beskrivningen är därför inte osann, men då uppgifterna kontextualiseras och kopplas ihop med beskrivningar som "hon känner sig äldre än sina snart 70 år" och "han är 83 år gammal och bor ensam i en trerumslägenhet" får de ett värde. Tittar man på det utifrån ett normkritiskt perspektiv så gör beskrivningen anspråk på giltighet och bidrar till en föreställning om den sökande personen kopplat till antal levda år. Beskrivningen uppfattas vara av vikt och möjliggör en mångfasetterad bild av den sökandes situation. Baksidan av detta är att beskrivningen samtidigt formar karaktären av hjälpbehövande äldre (jfr Holstein 2013; Kalonaityté 2014).

Social ålder visar sig i studenternas beskrivningar av de sökandes boende- och livssituation. Till exempel beskriver studenterna att den sökande bor i ett hus där det finns gemensamhetsutrymmen med möjlighet att väva, spela bingo, basta eller liknande. Boendets relativt detaljerade beskrivning ger intrycket av att informationen är viktig för utredningen och utgången av ärendet. Det framgår exempelvis att den hjälpsökande bor i ett kategoriboende, så kallat 55+-boende, med aktivitetsmöjligheter (samma uppgifter som framgår av fallbeskrivningen). Dock har inte den framskrivna informationen någon betydelse för insatserna och kopplas mestadels inte till några efterföljande resonemang om behov. Vad som händer med information som inte visar sig vara viktig för ärendets utgång är en intressant fråga. Om underlaget inte kan kopplas till insatser så skiftar fokus från behov till attityd. Information som inte fyller en funktion omdefinierar bilden av

den sökande vars vardagsliv kopplas till aktiviteterna i kategori-boendet (vävning och bingo) tillsammans med kronologisk ålder (jfr Andersson, Kvist, Nilsson & Närvänen 2011). Detsamma gäller uppgifter om livssituation (ex. civilstånd). I beskrivningar av mannen förekommer oftare, än i beskrivningar av kvinnan, information om civilstånd och tidigare yrke. Det finns studenter som uppger att Leif tidigare varit gift och arbetat som lärare eller helt enkelt beskriver honom genom orden "änkling" och "pensionerad lärare". De mer typiska beskrivningarna av kvinnan, Eva, är att hon är ensam och intresserad av växter och promenader. Liknande kopplingar görs även av studenterna i Ghazanfaraeeon Karlssons (2019) studie där behov relateras till kön.

Exemplen i detta kapitel visar det studenterna ser hos äldre som ansöker om insatser, såsom det framstår genom deras "glasögon": vad de uppfattar som viktigt och hur de slutligen väljer att formulera sig. Här bör begreppet helhetssyn betonas. Vad som beskrivs i en utredning ska vara till nytta för bedömningen och samtidigt ge en helhetsbild av den sökandes situation (Socialstyrelsen 2015), vilket man kan anta att studenterna vet. Information om den enskildes funktionsnedsättning är därför ett fullt förståeligt underlag för en behovsbeskrivning eftersom nedsatt funktion kan vara anledningen till att vissa insatser behöver beviljas. Det som här kan diskuteras är hur funktionerna framlyfts och hur de återspeglar en upplevd, inte verklig, bild av funktionell ålder. När beskrivningen av en nedsatt funktion och kronologisk ålder görs parallellt kan det ge intrycket av att studenten gör en koppling mellan ålder och funktionsnedsättning.

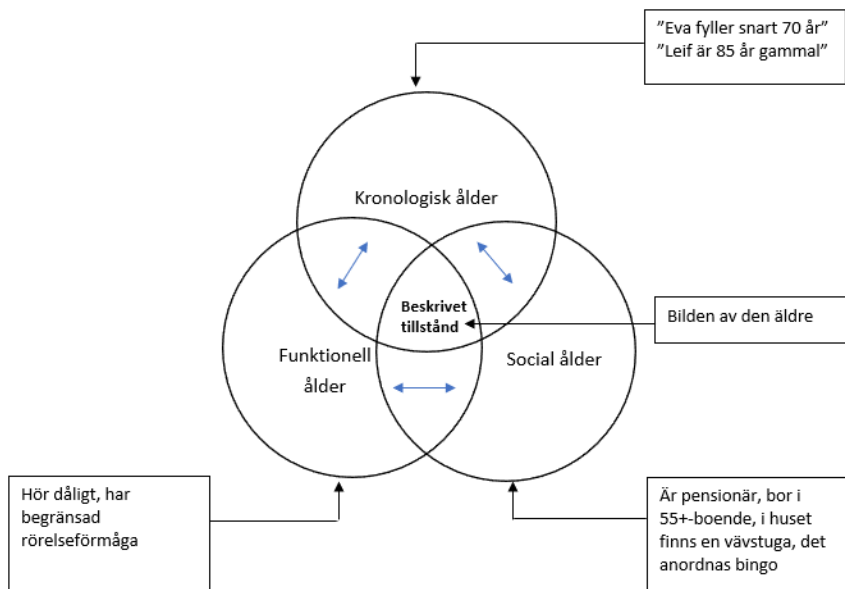
Studenterna har på egen hand utformat en struktur, likt en ärendemall. Den kronologiska åldern kan därför utläsas av personuppgifterna i ärendets inledande information. Det är när ålder anges i utredningstexten, i samband med beskrivning av den enskildes behov, som den blir något mer problematisk att förhålla sig till. Ett exempel på detta är att Eva (i fallbeskrivningen), snart 70 år, uttrycker att hon känner sig äldre. Några studenter verkar ta fasta på detta och gör egna beskrivningar som kopplar Evas kronologiska ålder till funktionsnedsättning. Detta blir problematiskt eftersom funktionsnedsättningen inte ses i ljuset av den inträffade olyckan, utan i stället framhäver en bild av kroppslig funktion relaterad till ålder. En student beskriver att

Eva känner sig äldre än sina snart 70 år och informerar i samma stycke om nedsatt hörsel. Det står: "Vidare i samtalet framkommer det att Eva känner sig orolig då hon hör dåligt och känner sig ledsen." Här kan det vara särskilt viktigt att känna till att det av fallbeskrivningen framgår att Eva, fem år tidigare, råkat ut för en trafikolycka där hon slog i huvudet. I studentexemplet nämns inget om olyckan, vilket egentligen kunde utgjort ett större skäl till insats än den kronologiska åldern. Av utredningen framgår inte om hörselnedsättningen är relaterad till den trafikolycka som Eva varit med om eller om det möjligen kan vara annat.

Hur studenterna väljer att hantera informationen de får från fallbeskrivningen påverkar hur behovet skrivs fram och vad som kan framstå som ett giltigt argument till beviljad insats. Det handlar här om hur de väljer att beskriva behovet: genom ålder, genom en tidigare inträffad olycka, funktionsnedsättning eller genom en kombination av dessa. Vad som är viktigt att fundera över är informationens relevans, då ålder kopplas ihop med behov och riskerar att tolkas på ett stereotypiskt sätt (Ghazanfareon Karlsson 2019).

Att läsa studenternas beskrivningar är som att lägga små pusselbitar av text som kopplar den *kronologiska åldern* till *social ålder* och upplevd *funktionsförmåga*. Pusselbitarna är de beståndsdelar som tillsammans formar beskrivningen av den sökandes tillstånd (se "Beskrivet tillstånd" i figur 1). Det beskrivna tillståndet är resultatet av studenternas textuppsygnad. Det är också en del av kapitlets brännande punkt och visas nedan genom en förenklad skiss där de tre åldersperspektiven möts och tillsammans bildar kärnan av figuren.

Det tillstånd som skrivs fram bygger på studenternas föreställning om vad som bör betonas och vad som antas vara viktigt att dokumentera i en utredning, kanske mer än vad som är relevant att beskriva. Den samlade föreställningen av den sökande visar att studenten fångat lite av varje för att ge en helhetsbild (figur 1).

Figur 1 Beskrivet tillstånd

Studenttexterna mynnar ut i en samlad utredningstext baserad på en fallbeskrivning.

Bilden av den äldre formas genom fallet – ett beskrivet tillstånd

Här, i den pedagogiska praktiken, skapas bilden av den äldre (kärnan av figur 1). Studentbeskrivningarna illustrerar en skröplig pensionär i kategoriboende. Antingen en 70-årig kvinna eller en man i 80-årsåldern (beroende på vilken fallbeskrivning som legat till grund för studentutredningen).

I studenternas utredning av Eva framgår att "begränsad rörelseförmåga gör det svårt för Eva att ta på sig sina kläder". Detta betonar funktion och tillstånd kopplade till beteende och egenskaper (pilarnas dubbelriktning, figur 1). Beskrivningen av funktion kopplad till kronologisk och social ålder återfinns i olika former. Åldern förefaller av vissa studenter spela en viktig roll för ärendet och för utredningen som helhet. Exemplet nedan är hämtat från en studentutredning och ger intrycket av total orkeslöshet.

I samtal med undertecknad och Eva under hembesök, framkommer det att Eva känner sig nedstämd och trött. Hon berättar att hon känner sig äldre än sina snart 70 år. Eva känner sig orolig då hon hör dåligt och känner sig ledsen. (Utrednings-text från student)

Utifrån definitionen av de tre olika åldersperspektiven (kronologisk, funktionell och social) blir det tydligt att dessa är sammanvävda och gemensamt illustrerar ett beskrivet tillstånd (figur 1). Den kronologiska åldern är relaterad till den funktionella och tillskrivs därmed viss innebörd (jfr Andersson, Kvist, Nilsson & Närvänen 2011). Av citatet ovan framgår att Eva är 70 år och trött (pilen mellan kronologisk och funktionell ålder, figur 1). Informationen om att Eva känner sig äldre än hon är ger vidare en social dimension av ålder (pilen mellan kronologisk och social ålder, figur 1). I den dimensionen är det Eva själv som jämför sig med andra i samma ålder. Hon ger den kronologiska åldern en viss betydelse. En vi- och domkänsla, där omvärlden och "dom andra" utgör normen för en 70-åring. Eva identifierar sig med vad hon själv uppfattar vara typiskt för en 70-åring, genom de egenskaper som anses allmänt utmärkande (jfr Bytheway 2005; Jenkins 2000; Kalonaityté 2014; Öberg 2005). I fallbeskrivningen anges att Eva "ska snart fylla 70 år, men känner sig mycket äldre". Varken mer eller mindre information ges om just detta. Studenterna verkar ändå ta fasta på det och använder informationen i sin utredning. Uppgifterna (i fallbeskrivningen) om Evas känsla skulle kunna utgöra ett logiskt innehåll för utredningen, men används inte på det sättet. I studenternas utredningar finns i stället varianter av beskrivningar som kan antas bygga på tankar om kronologisk ålder, förknippade med egenskaper, sjukdomar och utseende. Att tycka sig veta ungefär hur en person i en viss ålder "är" kan bygga på allmänna föreställningar och kopplas ihop med förväntade kroppsliga funktioner. Här är det samhällssyn och kultur som präglar vår uppfattning (Andersson 2008; Öberg 2005) och som formar vår sociala identitet och gruppmedlemskap (Jenkins 2000). En omedvetenhet kring konsekvenserna av det som skrivs kan leda till en förstärkning av den kronologiska ålderns betydelse och bidra till en föreställning om hur en person i 70-årsåldern bör eller inte bör känna sig, det vill säga att

kategorisera intryck utifrån föreställningar om ålder och åldrande (jfr Jenkins 2000; Kalonaityté 2014).

En förväntad syn på social ålder, som också bygger så samhällssyn och kultur, präglar även beskrivningen av Leif. Han skildras som "tidigare mycket aktiv, social och sund" till skillnad från hans nuvarande liv som präglas av det motsatta. Beskrivningen av fysiskt tillstånd är självklart viktig information om tanken är att den ska användas till att ge Leif de insatser som krävs för att han ska kunna återgå till ett liv likt det tidigare. Att bevilja schabloninsatser (såsom matdistribution, städning och medicinering), ger dock inte möjligheten att möta Leifs behov tillräckligt, varför beskrivningen blir verkningslös. I stället kommer beskrivningen av hans skröplighet automatiskt att kopplas ihop med den kronologiska ålder som angetts i utredningen och bidra till konstruktionen och karaktärsbilden av en hjälpbehövande 80-åring (jfr Holstein 2013).

Att studenterna anser att vissa uppgifter är viktiga att dokumentera kan också bero på att uppgifterna uppfattas som en avvikelse från rådande förväntningar. Varken Evas eller studentens bild verkar stämma in på en allmän föreställning kring förväntad hälsostatus hos en 70-åring. Detta kan också vara orsaken till beskrivningen av Leif, det vill säga att det uppfattas finnas en avvikelse från den förväntade bilden av en typisk 80-åring (jfr Andersson, Kvist, Nilsson & Närvänen 2011), varför det förmodligen också anses som skäligt att ta med uppgiften i utredningen.

Beskrivningens betydelse

Beskrivningar av äldre i samband med träning för biståndsutredning bygger på urval som studenterna gör när de plockar information från fallbeskrivningarna. Urvalet är en förklaring till varför vissa uppgifter lyfts fram och andra inte. Holstein (2013) diskuterar urval, likt detta, som betydelsefullt för det som skrivs i text då det öppnar upp för tolkningar och texten kan få direkta konsekvenser för det beslut som fattas.

De uppgifter som väljs ut kategoriseras förmodligen utifrån föreställningen om vad som är informativt och viktigt. Här kan det sociala arbetets princip om helhetssyn och kvalitet i utredning leda till att studenterna väger in fler uppgifter än vad som är nödvändigt. Detta ger också ett bredare utredningsunderlag. Ur det perspektivet kan det vara förståeligt att de fångat lite av varje i sina beskrivningar. Nedan diskuteras studentbeskrivningarna utifrån betydelsen för kategorisering, synen på äldre och utredning.

Betydelse för kategorisering av äldre

Kategorisering av äldre, som tillhörandes en egen grupp, bygger på föreställningar om ålder och åldrande. Föreställningarna byggs upp genom ett kulturellt och normativt system och formas till förebilder kring hur någon bör vara eller leva (Kalonaityté 2014). Dessa föreställningar riskerar att bli så självklara för oss att vi inte ens reflekterar över dem. Detta framgår när Eva och Leif beskrivs genom kronologisk och social ålder. De grupperas till kategorin äldre genom beskrivningen "pensionär" och "före detta lärare". På motsvarande sätt kategoriseras även yngre personer och ibland även medelålders, till exempel i arbetslivet (Carlsson 2019; Jönson & Harnett 2015; Nilsson 2008). Dock är inte medelåldern fullt lika stigmatiserande som ålderdomen. Dessutom anses medelåldern som positiv i bemärkelsen att det är en aktiv och produktiv ålder. Problemet är snarare när kategorisering visar en statusskillnad mellan åldersgrupperna som kan medföra rangordning, till exempel i samband med prioriteringar, eller när våra förväntningar om hur livet ska levas blir orimliga (Andersson, Kvist, Nilsson & Närvänen 2011).

Även socialtjänstens organisation är uppbyggd genom kategorisering av äldre som målgrupp. Den kronologiska åldern blir ett första kategoriseringsskikt i kontakten med myndigheter efter fyllda 65 år. Det innebär att de som passerat denna åldersgräns automatiskt kommer att tillhöra den offentliga förvaltningens äldreomsorg (under förutsättningen att de sökt hjälp). Den organisatoriska placeringen har också betydelse för utvecklingen av specialiserad kunskap och kompetens (Seitl 2018). I en organisation vars inriktning bygger på målgruppsindelning kanske inte äldre anses underrepresenterade

eller tillhörande en separat kategori, vilket gör problemet osynligt. Det kan därmed bli svårt att se vilka frågor som bör lyftas upp för diskussion (jfr Bytheway 1995; Jönson & Harnett 2015).

Kategorisering är också ett sätt att skapa ordning i tillvaron och förståelse för omvärlden. Exempelvis kan det underlätta hantering av en komplex verklighet bestående av en mängd information som också framhäver kontraster baserade på likheter och olikheter, där uttryck som *ung och gammal* illustrerar en rent epistemologisk distinktion (Jenkins 2000). Även om kategorisering förenklar vår kunskapssyn, så har den självfallet sina nackdelar. Nilsson (2008) har studerat äldre som kategori och ställer sig kritisk till att oreflekterat använda äldre som en sluten grupp där ålder är en egen bestående kategori. Det är hur denna kategorisering *påverkar* gruppen äldre genom bemötande som blir både viktigt och intressant att fundera över.

Betydelse för synen på äldre

Synen på äldre och åldrande påverkas av samhällets generella normer. Vissa normer förmedlas via lagar och regler, på en generell nivå. Till exempel sätter den allmänna pensionsåldern en kronologisk åldersgräns för när man inte längre ses som lika intressant på arbetsmarknaden, det vill säga vem som inkluderas och vem som står utanför arbetslivet (Andersson, Kvist, Nilsson & Närvänen 2011). Samma sak gäller socialtjänstlagen där äldre alltid varit en egen målgrupp (Alexandersson 2018).

På individnivå kan åldern medföra en underordnad position. De individer som söker hjälp befinner sig i en livsfas där de är i behov av hjälpinsatser och samtidigt, ur ett socialt perspektiv, tillhör gruppen äldre. Att söka hjälp och stöd medför en situation av beroende. Behovet kan avhjälpas genom stöttning från yrkespersoner med specifik kunskap, till exempel kring en viss åldersgrupp. Detta i sin tur konstruerar karaktären av "de hjälpbehövande äldre", vilket också kan ses som en stereotypifiering av dem som tillhör en viss ålderskategori (jfr Andersson 2008; Jönson & Harnett 2015). Även om den kronologiska åldern inte alltid uttrycks explicit så spelar den en avgörande roll för att bli föremål för utredning av insatser inom äldreområdet. I något fall framgår det av studentens beskrivning att ärendet handlar

om "äldrevård" eller att det handlar om "bistånd inom ramen för äldreomsorgen". I andra beskrivningar framgår att den sökande är "pensionär", exempelvis skrivs "[...] sedan Leif gick i pension [...]". I studenternas beskrivningar framträder mer eller mindre relevanta uppgifter för utredningen, vilka på sikt också skulle kunna förstärka en generell föreställning om äldre. I ambitionen att skriva ett bra utredningsunderlag fångas alltså även drag och omständigheter som bildar grund för karaktärsbeskrivning och identitet (jfr Holstein 2013).

Vad som förknippas med en åldersfas beror också på vilken tid och kultur vi lever i. Forskning visar att synen på äldre människor förändrats över tid och att trenderna kan se olika ut. Det som kan sägas är att "äldre" blivit mer aktiva och delaktiga i samhället. Exempelvis är det fler som engagerar sig i allmänna val (jfr Binstock 2011). Parallellt med detta har en mer negativ bild utvecklats (Ng, Allore, Trentalange, Montin & Levy 2015). Den vittnar om att negativa föreställningar om ålder och åldrande statistiskt sett har ökat det senaste århundradet. Det kan konstateras att uppfattningarna avspeglar samhällsförhållanden samtidigt som de säger något om ålderism på en mer generell nivå. Innebörden av olika livsfaser kan alltså upplösas och skapas om i en viss tid och ett visst sammanhang (Andersson 2008; Andersson, Kvist, Nilsson & Närvänen 2011). Begrepp (ex. pensionär) som beskrivning av ett socialt tillstånd och ålder är alltså inte statistiskt.

Betydelse för utredningen – ett underlag för bedömning och beslut

Varje åldersaspekt verkar inte enskilt som underlag i bedömningen, utan det är den samlade informationen som slutligen ger studenten ett beslutsunderlag. Tittar man på hur uppgifter om kronologisk, funktionell och social ålder används i utredningsarbetet går det att konstatera att detta är information som många gånger kan framstå som överflödigt i relation till det beslut som fattas i ärendet. Den kritiska fråga man kan ställa till materialet är därför: Vad är icke nödvändig information eller vad blir kvar om icke nödvändig information tas bort? Man kan snabbt konstatera att beslutsunderlaget blir magrare

och att det vid en första okritisk anblick kan framstå som otillräckligt för att ge en täckande bild av den sökande. Om det är bilden av en svag och orkeslös individ i kombination med kompletterande uppgifter om boende som gör att bedömningen trots allt faller på plats är svårt att med säkerhet säga. Oavsett vilket, så är det vissa uppgifter i beskrivningarna som kan upplevas som icke nödvändiga och som tillsammans riskerar att forma och/eller upprätthålla den bild som också blir samhällets gemensamma bild, en föreställning av en hjälpbehövande äldre. Det som beskrivs är egenskaper som den sökande tillskrivs och som egentligen inte alltid behövs, men som bidrar till att utredningen inte framstår som avskalad. Genom att skriva in uppgifter som inte är nödvändiga finns det emellertid en risk för att beskrivningen av den hjälpsökande individen legitimeras och uppfattas ha relevans för ärendets bedömning och beslut (jfr Holstein 2013; Kalonaityté 2014).

För att åtgärda detta kan, i vissa fall, enkla språkliga justeringar av det som skrivits i en utredning räcka, såsom att hitta neutrala synonymer (Anderson 2008), medan det andra gånger krävs djupare funderingar om bakomliggande betydelser (Ghazanfareeon Karlsson 2019; Wang & Chonody 2013). Balansen mellan att ge relevant information och samtidigt en "helhetsbild" av den som söker insatser kan också angripas genom att fokusera på den "röda tråden" i utredningen. Om kopplingen mellan beskrivet tillstånd (kärnan av figur 1) och beviljade insatser blir tydlig, så kan beskrivningarna i ärendet bli mer logiska. Det är när uppgifterna som skrivs inte har betydelse för det beslut som fattas kring insatserna som det blir problematiskt, inte bara för den som söker insatserna utan också utifrån felaktiga attityder om äldres behov relaterat till socialtjänstens insatser. För att undvika blindhet för verkliga behov, överflödigt information och felaktiga föreställningar om äldre och åldrande bör den vardagliga och pedagogiska praktiken också synliggöra inbyggda vanor och oreflekterade handlingar, där makt och hierarki skapar ordning. Det är i informationsöverflödet som bilden av den hjälpsökande äldre människan växer fram och uppgifterna i utredningarna bidrar till att beskrivningarna blir yttranden som erkänns (jfr Kalonaityté 2014; Krekula, Närvänen & Näsman 2005).

Med vissa föreställningar kan också ett visst bemötande komma, vilket även kan bli märkbart i samband med socialtjänstens stödinsatser (Jönson & Harnett 2015). Genom föreställningarna och den bild som byggs upp i utredningarna kan uppfattade "sanningar" om äldre utvecklas. Dessa kan handla om hur äldre som behöver hjälp är, hur de känner sig, ser ut och så vidare, det vill säga en stereotyp bild. Samma sak gäller i undervisningssituationen där äldre riskerar att bli en målgrupp med förutbestämda insatser.

Träning för framtida utmaningar i utbildning

Villkoren för studenternas lärande formas genom träning och de möjligheter som ges i utbildningssammanhang. Eftersom studentuppgiften görs i syfte att träna, blir det också viktigt att som lärare reflektera över de normer som kanske förmedlas genom en fallbeskrivning. För att förberedas för framtida nya utmaningar bör tillfällen för självreflektion och erfarenhetsutbyte skapas och medvetenheten kring dessa frågor förstärkas (jfr Ghazanfaryeon Karlsson 2019; Kalonaityté 2014; Pease 2006; Wang & Chonody 2013).

Med stigande antal äldre individer kommer kunskapen om äldre och åldrande att behöva utökas. Det gäller att utbilda inom olika yrkesområden för att på ett bra sätt klara av att ta hand om den äldre generationen. Exempelvis skriver Whitbourne och Montepare (2017) att högre utbildning kommer att behöva satsa på program och kurser som handlar om äldre och åldrande. Detta konstaterande är gjort utifrån ett amerikanskt perspektiv, men kan vara lika giltigt för Sverige. Att arbeta med biståndsutredningar av äldres behov utan att ha en specifik utbildning om målgruppen kan skapa rum för fördomar och ge upphov till ett dalande intresse för äldre och åldrande. För att motverka detta behöver utbildningen ge rum för nyfikenhet och motivera till kunskapsinhämtning i praktiska situationer (Wang & Chonody 2013). Det är delvis genom utbildningen som studenternas framtida yrkesidentitet och kunskapssyn formas. Träning under utbildning blir en del av en pedagogisk socialiseringsprocess genom vilken studenters yrkesidentitet utvecklas (jfr Salling Olesen 2001).

Ålderism finns inom akademien och i undervisning, precis som i samhället i stort. Den pedagogiska praktiken, inom vilken träning sker, formar också villkoren för vad som lärs. Beslutsfattande institutioner eller institutioner som bedriver utbildning är alltså inte ett undantag (jfr Kalonaityté 2014; Whitbourne & Montepare 2017). Rådande normer behöver därför upptäckas och avtäckas. Genom praktisk träning kan kunskapsluckor mellan akademi och praktik överbryggas, vilket i detta fall kan ge studenterna erfarenhet för kommande utredningsarbete (jfr Akkerman & Bakker 2011).

Det studenterna lär under utbildningen bygger på det som redan finns inbyggt i systemet. Kunskap som är en del av den institutionella strukturen är lättillgänglig och riskerar att bidra till reproduktion (Seitl 2018). I detta fall handlar reproduktionen om befintliga samhällsnormer som oreflekterat används vid utredning. Detta behöver naturligtvis inte ske om man är uppmärksam på det och bryter det. Situationer där fokus riktas mot att synliggöra stereotypa föreställningar genom reflektion i och för arbete leder i stället till lärande (jfr Ghazanfareon Karlsson 2019). Genom att prata om äldre som individer med olika behov, och inte som grupp, kan kategorisering av äldre som homogen grupp problematiseras (Bytheway 2005), förgivettagande kan ifrågasättas och kunskaper utmanas. Ett kritiskt förhållningssätt är ett villkor för lärande som här också innebär att motsatser kontrasteras. "Det är i relationen mellan det bekanta och det obekanta som kunskap kommer till" (Gustavsson 2002 s. 49).

Referenser

- Akkerman, S. F. & Bakker, A. (2011). Learning at the boundary: An introduction. *International Journal of Educational Research*, 50(1) 1–5.
- Alexandersson, P. (2018). *Socialtjänstens värdegrunder: Etik i förarbeten och lagar om fattigvård, socialvård och socialtjänst*. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke Högskola.
- Andersson, J., Lukkarinen Kvist, M., Nilsson, M. & Närvänen, A-L. (2011). *Att leva med tiden: Samhälls- och kulturanalytiska perspektiv på ålder och åldrande*. 1 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, L. (2008). *Ålderism*. 1 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, P. & Danielsson, M. (2011). Reell kompetens som resurs i högre utbildning? *Högre utbildning*, 1(1), 3–14.
- Binstock, R. H. (2011). Older voters and the 2010 U.S. election: Implications for 2012 and beyond? *The Gerontologist*, 52(3), 418–417.
<https://doi.org/10.1093/geront/gnr118>
- Brookfield, S. D. (2005). *The power of critical theory for adult learning and teaching*. Maidenhead: Open University Press.
- Bytheway, B. (1995). *Ageism [electronic resource]*. Buckingham: Open University Press.
- Bytheway, B. (2005). Ageism and age categorization. *Journal of Social Issues*, 61(2), 361–374.
- Carlsson, M. & Eriksson, S. (2019). *Bortvald på grund av ålder: Ålderåldersdiskriminering vid rekrytering*. Stockholm: Delegationen för senior arbetskraft.
- Elmgren, M. & Henriksson, A-S. (2013). *Universitetspedagogik. 2* oförändrade uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Ernst Bravell, M. & Östlund, L. (red.) (2020). *Äldre och åldrande: Grundbok i gerontologi*. 3 uppl. Malmö: Gleerups.
- Ghazanfaraeon Karlsson, S. (2019). Looking for elderly people's needs [Elektronisk resurs] teaching critical reflection in Swedish social work education. *Social Work Education*.

- <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:miun:diva-36673> [2021-01-20]
- Gustavsson, B. (2002). *Vad är kunskap? En diskussion om praktisk och teoretisk kunskap*. Stockholm: Skolverket. [Elektronisk].
<http://www.skolverket.se/publikationer?id=1840> [2021-01-20]
- Heikkinen, S. & Krekula, C. (2008). Ålderism: Ett fruktbart begrepp? *Sociologisk forskning*, 45(2), 18–34.
- Holstein, J. A. (2013). Att producera människor. I K. Jacobsson & D. Wästerfors (red.). *Från klarhet till klarhet: Lysande texter för sociologisk forskning*. 1 uppl. Malmö: Égalité, s. 133–156.
- Jenkins, R. (2000). Categorization: Identity, social process and epistemology. *Current Sociology*, SAGE Publications, 48(3), 7–25.
<https://doi.org/10.1177/0011392100048003003>
- Jeppsson Grassman, E. & Hydén, L.-C. (2005). Inledning: Kropp, livslopp och åldrande. I *Kropp, livslopp och åldrande: Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönson, H. (2002). *Ålderdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönson, H. & Harnett, T. (2015). *Socialt arbete med äldre*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kalonaityté, V. (2014). *Normkritisk pedagogik: För den högre utbildningen*. 1 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Krekula, C., Närvänen, A.-L. & Näsman, E. (2005). Ålder i intersektionell analys. *Tidskriften för genusvetenskap*, (2–3), 81–94.
- Lindevall, B. & Molberg, B. (2011). *Att handlägga ärenden i socialtjänsten: Inklusiva LSS*. 2 rev. och uppdaterade uppl. Stockholm: Gothia.
- Ng, R., Allore, H. G., Trebatalange, M., Monin, J. K. & Levy, B. R. (2015). Increasing negativity of age stereotypes across 200 years: Evidence from a database of 400 million words. *PLoS*, 10(2), 1–6.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0117086>
- Nilsson, M. (2008). *Våra äldre: Om konstruktioner av äldre i offentligheten*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Pease, B. (2006). Encouraging critical reflections on privilege in social work and the human services. *Practice Reflections*, 1(1), 15–26.
- Salling Olesen, H. (2001). Professional identity as learning processes in life histories. *Journal of Workplace Learning*, 13(7/8), 290–297.
- Seitl, C. (2018). *Informellt lärande i en formell organisation: Om meningsskapande, kunskapsdomäner och kompetens i arbete med kommunala mål*. Diss. Trollhättan: Högskolan Väst.

- <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hv:diva-12276> [2021-01-20]
- SFS 2001:453. *Socialtjänstlag*. Stockholm: Socialdepartementet.
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/socialtjanstlag-2001453_sfs-2001-453 [2020-05-23]
- Siverskog, A. (2016). *Queera livslopp: Att leva och åldras som lhbtq-person i en heteronormativ värld*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Socialstyrelsen (2015). *Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
<https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/handbocker/2015-1-10.pdf> [2021-01-20]
- Wang, D. & Chonody, J. (2013). Social worker's attitudes toward older adults: A review of the literature. *Journal of Social Work Education*, 49(1), 150–172.
- Whitbourne Krauss, S. & Montepare, J. M. (2017). What's holding us back? Ageism in higher education. I T. D. Nelson (red.) (2017). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. 2 uppl. Cambridge, MA: MIT Press [Elektronisk resurs].
- Öberg, P. (2005). Den åldrade kroppen: Samhälleliga bilder och äldres egna erfarenheter. I E. Jeppsson Grassman & L-C. Hydén. *Kropp, livslopp och åldrande: Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.